

בין עבודה זרה לטבע [שיטת ר' יוסי הגלילי]

אֲבָד תֵּאבְדוּן אֶת כָּל הַמְּקוֹמוֹת אֲשֶׁר עָבְדוּ שָׁם הַגּוֹיִם אֲשֶׁר אַתֶּם יֹרְשִׁים אֹתָם אֶת אֱלֹהֵיהֶם עַל הַהָרִים הַרְמִים וְעַל הַגְּבְעוֹת וְתַחַת כָּל עֵץ רַעֲנָן: (דברים יב ב-ג).¹

ספרי דברים פסקא ס²

"אשר אתם יורשים אותם את אלהיהם" - מפני מה אתם יורשים את אלהיהם? שלא תעשו כמעשיהם ויבואו אחרים וירשו אתכם. רבי יוסי הגלילי אומר: יכול אפילו עובדים את ההרים ואת הגבעות את מצווה לאבדם? תלמוד לומר: "על ההרים הרמים ועל הגבעות ותחת כל עץ רענן" - "אלהיהם תחת כל עץ רענן" ולא עץ רענן אלהיהם. "אלהיהם על הגבעות" ולא הגבעות אלהיהם.³ ומפני מה אשרה אסורה? מפני שיש בה תפיסת יד אדם וכל שיש בו תפיסת יד אדם אסור.⁴ אמר רבי עקיבא: אני אהיה אבין לפניך. כל מקום שאתה מוצא הר גבוה וגבעה נשאה ועץ רענן, דע שיש שם עבודה זרה, לכך נאמר: "על ההרים הרמים ועל הגבעות ותחת כל עץ רענן".⁵

מסכת עבודה זרה דף נד עמוד ב⁶

תנו רבנן: שאלו פלוסופין את הזקנים ברומי: אם אלהיכם אין רצונו בעבודת כוכבים, מפני מה אינו מבטלה? אמרו להם: אילו לדבר שאין העולם צורך לו היו עובדין הרי הוא מבטלה, הרי הן עובדין לחמה וללבנה

¹ ההתייחסות לעבודה זרה תופסת מקום נכבד בתורה, בהלכה ובמדרש: "כל המודה בעבודה זרה כופר בכל התורה כולה וכל הכופר בעבודה זרה מודה בכל התורה כולה" (ספרי דברים פסקא נד). ועוד אמרו: "כל הכופר בעבודה זרה נקרא יהודי" (מגילה יג ע"א). בולט במיוחד בהקשר זה הוא ספר דברים אשר לא רק מרבה לעסוק באיסור מרכזי זה, אלא גם כורך אותו עם הכניסה לארץ ישראל (לשם השוואה, בספר ויקרא - פרק יח - התנאי לכניסה לארץ ולישיבה בה הוא איסור עריות). בתוך ספר דברים בולט במיוחד הקטע שבתחילת פרק יב בפרשתנו אשר לא רק מדבר על עבודה זרה במלים חריפות אלא גם נעזר בעניין זה כדי להעמיד מנגד את עבודת ה'. איפה? "במקום אשר יבחר" שהוא כידוע נושא מיוחד לספר דברים ובפרט לפרשת ראה. ראה המשך הפסוקים שם: "וַתִּצְטַחְתֶּם אֶת מִזְבְּחֵיכֶם וְשִׁבְרֵתֶם אֶת מִצְבְּתֵיכֶם ... וְאֲבַדְתֶּם אֶת שְׁמֵי מִן הַמָּקוֹם הַהוּא: לֹא תַעֲשׂוּן כֵּן לַה' אֱלֹהֵיכֶם: כִּי אִם אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֵיכֶם מִכָּל שְׁבִטֵיכֶם לְשׁוֹם אֶת שְׁמוֹ שָׁם לְשַׁכְּנוֹ וְתִדְרְשׁוּ וּבָאתָ שָׁמָּה". עבודת ה' כנגד עבודה זרה. מקום לאבד ומקום לעבוד בו.

² הבאנו את הספרי מפרשת השבוע (מהדורת הורוביץ-פינקלשטיין). מקבילה מורחבת לכל העניין נמצא במשנה עבודה זרה פרק ג משנה ה ובגמרא שם דפים מה - מו. אזכור חלקי נמצא גם במסכת סנהדרין מז ע"ב. נזכיר מקורות אלה בהמשך לפי הנדרש. ובמקבילה במשנה ה"ל: "הגויים העובדים את ההרים ואת הגבעות - הן מותרין ומה שעליהן אסורין, שנאמר: לא תחמוד כסף וזהב עליהם" (דברים ז זח). ר' יוסי הגלילי אומר: אלהיהם על ההרים (דברים יב ב) - ולא ההרים אלהיהם. אלהיהם על הגבעות (שם) - ולא הגבעות אלהיהם". שים לב לתנא קמא שמקדים את דברי ר' יוסי ולפסוק שהוא מביא. חלק זה איננו בספרי. לעצם הדרשה, ראה בדומה שיטת "יש אומרים" (ר' ישמעאל?) במכילתא דרבי ישמעאל משפטים - מסכתא דנוזיקין פרשה יז: "באותותיה נתנה תורה, שלא יהו ישראל אומרים הואיל ואנו מצוין על עבודה זרה נהא בולשין בבורות שיחין ומערות, תלמוד לומר: על ההרים הרמים וגו', על הגלילים ולא על הסתרים".

³ שזה מעשה ידי אדם "שהאדם נטעה" - ראה הקתי שם. יש אם כך בכל זאת הבדל בפסוק בין הר וגבעה מצד אחד ובין עץ (אשירה) מצד שני ודבר זה קצת מקשה על דברי ר' יוסי הגלילי. ובמקבילה במשנה שהבאנו בהערה הקודמת, אכן לא מוזכר "עץ רענן" בדברי ר' יוסי הגלילי אלא רק הרים וגבעות. אגב, המושג "תפיסת יד אדם" מופיע גם בדיני טומאה וטהרה בהלכות מעיין ומקווה. ראה ספרא שמיני פרשה ט.

⁴ משמעות שיטת ר' יוסי הגלילי היא שעבודה זרה אינה יכולה "להשתלט" על הטבע. אי אפשר לקחת הר או גבעה (נהר, ים ואפילו בעל חיים!) ולהפוך אותם לעבודה זרה. ר' עקיבא מסכים ברמה העקרונית עם דבריו של עמינו ר' יוסי הגלילי, והוא רק מנסה להוציא אותו מהסבך בעניין ה"עץ רענן" ("אני אהיה אבין לפניך" ובקבילה במשנה שם: "אני אובין ואדון לפניך"). הרים, גבעות ועץ רענן הם פשוט נקודות ציון בהם יש לחפש עבודה זרה. לא מדובר עליהם עצמם אלא אליהם כמורי ציון. כללו של דבר, יש בעקרון שלושה מצבים: מעשה ידי אדם (בית) שודאי אסור, הטבע, מעשה שמים (הר, נהר) שודאי מותר וצומח שהוא מקרה ביניים. וראה בגמרא עבודה זרה ה"ל בעמוד מה-מו שדנה בעצמים נוספים, למשל, באבנים שנעקרו מההר אם הם עדיין חלק מההר ואינם יכולים להיעשות עבודה זרה, או שכבר לא (מאבנים הרי בונים בית, מצבות וכו' שודאי נאסרים בעבודה זרה).

⁵ הבאנו את נוסח הברייתא מהגמרא בעיקר בשל הביטוי "עולם כמנהגו נוהג" שהוא חשוב לענייננו. ראה המקבילה (מקור?) במשנה מסכת עבודה זרה פרק ד משנה ז שם הוויכוח נמשך עוד מעבר למובא בברייתא: "שאלו את הזקנים ברומי: אם אין רצונו בעבודה זרה למה אינו מבטלה? אמרו להן: אילו לדבר שאין צורך לעולם בו היו עובדין, היה מבטלו. הרי הן עובדין לחמה וללבנה ולכוכבים ולמזלות - יאבד עולמו מפני השוטים? אמרו להם: אם כן, יאבד דבר שאין צורך לעולם בו ויניח דבר שצורך העולם בו! אמרו להן: אף אנו מחזיקין ידי עובדיהם של אלו, שאומרים: תדעו שהן אלוהות, שהרי הן לא בטל". וראה גם מכילתא דרבי ישמעאל, פרשה ו, יתרו, "כי אנכי ה' ... אל קנא" בויכוח בין הפילוסוף ורבן גמליאל שמתחיל אמנם בנושא אחר, בויכוח הפילוסופי מדוע א-להים מקנא בעבודה זרה, אבל מסתיים גם הוא בנושא שלנו: "יאבד עולמו מפני השוטים?".

ולכוכבים ולמזלות, יאבד עולם מפני השוטים? אלא עולם כמנהגו נוהג, ושוטים שקלקלו עתידין ליתן את הדין.⁷

ספרי דברים פסיקא פד

"ובא האות והמופת". אמר רבי יוסי הגלילי: ראה עד היכן הגיע הכתוב! סוף עובדי עבודה זרה ינתן להם ממשלה אפילו על חמה ולבנה כוכבים ומזלות - אל תשמע להם. מפני מה? "כי מנסה ה' א-להיכם אתכם לדעת הישכם אוהבים". אמר רבי עקיבה: חס ושלוש שמעמיד המקום חמה ולבנה כוכבים ומזלות לעובדי עבודה זרה. הוא אינו מדבר אלא במי שהיו נביאי אמת מתחילה וחזרו להיות נביאי שקר כתנניה בן עזור.⁸

שמות רבה פרשה ל כא

"ואלה המשפטים" - הרבה הוא דינם של רשעים, מה שמוכן להם. מה כתוב בהם? "ימטר על רשעים פחים, אש וגופרית ורוח זלעפות מנת כוסם" (תהלים יא ו) - לפי שהן עוברים על המצות ועל הדין שבתורה, שלא ניתנו אלא אחר הדברות, לכך עונשן חמור ממי שהוא מבטל את הדברות. כיצד? ביטלו ישראל "לא יהיה לך אלהים אחרים על פני" - ומחל להם. שאין בעבודת כוכבים ממש אלא קנאה, שנאמר: "יקניאוהו בזרים בתועבות יכעיסוהו" (דברים לב טז). וכן כתוב: "וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב" (תהלים קו כ). וכשחטאו ישראל בשטים בזנות נפלו מהן כ"ד אלף.⁹

מסכת עבודה זרה דף נה עמוד א

א"ל זונין לרבי עקיבא: לבי ולבך ידע דעבודת כוכבים לית בה מששא, והא קחזינן גברי דאזלי כי מתברי ואתו כי מצמדי, מאי טעמא?¹⁰ אמר לו: אמשול לך משל, למה הדבר דומה? לאדם נאמן שהיה בעיר, וכל בני עירו

⁷ אין עבודה זרה יכולה ל"השתלט" על גרמי הטבע, אבל מאידך גם אין הטבע "משתלט" עליה. הקב"ה לא מונע עבודה זרה, לא במישרין ולא בעקיפין. באופן פרדוקסלי, דווקא העובדה שעבודה זרה פולחת לטבע היא זו שמגינה עליה ו"משמרת" אותה. ראה בהמשך הגמרא שם שהטבע גם לא משתנה בגלל ההלכה שלנו. חז"ל כידוע מאד לא אהבו שינויים בטבע (ראה תענית כד: "תאנה תאנה הוציאי פירותיך ויאכלו פועלי אבא", שבת נג: "כמה גרוע אדם זה שנשתנו לו סדרי בראשית", חוני המעגל ועוד). עבודה זרה היא חלק מהמציאות האנושית \ חברתית שבדומה לדברים רבים אחרים, הקב"ה (והטבע בעקבותיו) אינו מתערב בה. האדם הוא שמצווה לטפל בה. ובמקרים שגם האדם אינו יכול, הוא לא רק משלים עם כך, אלא אפילו מברך עליה בדומה לתופעות אחרות שהוא רואה בחייו (ברכות הראיה): "תנו רבנן, הרואה מרקוליס אומר: ברוך שנתן אך אפיס לעוברי רצונו" (ברכות נז ע"ב). ראה תוספות שם.

⁸ פרק יב בפרשתנו עוסק במצוות עקירת עבודה זרה ובפרק יג הסמוך אנו קוראים על נביא שקר או "חולם חלום" אשר מנסה להדיחנו לעבוד "אלהים אחרים" באמצעות אות או מופת. הייתכן שבניא שקר יעשה נס מחוץ לגדרי הטבע? לפי ר' עקיבא - לא. לפי ר' יוסי הגלילי - כן. וזה נושא נרחב שרבים וטובים בפרשני המקרא ובספרות המחשבה נדרשו לו לאורך הדורות. ואף אנו הארכנו לדון בנושא זה בדברינו [ונתן אליך אות או מופת](#) בפרשה זו. כנגד הרמב"ם שלא מוכן להכיר בשום כח של קסם, כישוף, רוח טומאה וכו' (הלכות עבודה זרה יא טז), עומדים רשב"ם, ראב"ד ורמב"ן שמכירים בכח זה ומצטטים את הגמרא בסנהדרין סז ע"ב: "אמר רבי יוחנן: למה נקרא שמן כשפים - שמכחישין פמליא של מעלה". (ראה דברינו [אין עוד מלבדו](#) בפרשת ואתחנן). ראה רמב"ן בפרשת השבוע הבא, דברים יח ט: "ורבים יתחסדו בנחשים לומר שאין בהם אמת כלל, כי מי יגיד לעורב ולעגור מה יהיה. ואנחנו לא נוכל להכחיש דברים יתפרסמו לעיני רואים ורבותינו גם כן יודו בהם וכו'". אפשר שגם שיטת ר' יוסי הגלילי המובאת בספרי זה יכולה לשמש להם סיוע ומקור. אבל אותנו מעניינת כאן שיטת ר' יוסי הגלילי לגופה. איך מסתדר ר' יוסי הגלילי שבספרי כאן עם ר' יוסי הגלילי שבספרי הקודם? מה הקשר בין עבודה זרה לטבע? יש או אין בה כוח לשנות את הטבע וסדריו? הסבר ראשון הוא שאין כאן סתירה כלל. הספרי הראשון שייך לעולם ההלכה והספרי השני לעולם המחשבה והאגדה. אך ייתכן גם הסבר נוסף. לפי שיטת ר' יוסי הגלילי אין להתכחש לכוח של מכשפים למיניהם או אפילו של עושי נסים בדתות אחרות. יתכן שיעשו אות ומופת. יתכן אפילו שיעמידו חמה ולבנה כיהושע בשעתו ("אפילו מעמיד לך חמה באמצע הרקיע" - סנהדרין צ ע"א). לרעע, אפילו ישלטו בטבע באופן זה או אחר, או לפחות כך זה נראה לנו ("קחזינן גברי דאזלי כי מתברי ואתו כי מצמד" - להלן). אבל האם בגלל זה נעשה נפסל הטבע או משתנה טבעו? חס וחלילה. "עולם כמנהגו נוהג" לא לכאן (אין הטבע מונע עבודה זרה) ולא לכאן (אין הטבע יכול להיפך לעבודה זרה).

⁹ ראה דברינו [והלא אין בה ממש](#) בפרשת כי תשא. מסניגוריה של משה על חטא העגל ("... אמר לו הקב"ה: משה, אף אתה טועה כמותם? והלא אין בו ממש! אמר לו: אם כן למה אתה כועס על בניך?"). עברנו שם לדיון מהותי בעבודה זרה אם אין או יש בה ממש, ואם אין, אז מדוע הקב"ה מקנא לה? מכל המדרשים שהבאנו שם, בחרנו במדרש זה משום שנראה לנו שהוא מייצג השקפה מאוחרת (סוף בית שני) לפיה כבר אין חשש גדול מעבודה זרה - "אין בה ממש" ובודאי שאין בכוחה לשנות סדרי בראשית. ראה הסיפור על רבי שלא נמנע ללכת למרחץ באשקלון בו עמד פסלה של אפרודיטי ("היא באה בגבולי" - עבודה זרה פרק ג משנה ד). תש כוחה של עבודה זרה ושל הפגאניות. "שדה הקרב" עובר מצד אחד למינים (נוצרים ושאר כתות) ומצד שני (ומשלים) היה ונשאר בזנות, חמס ושאר השחתות מוסריות חברתיות. וכדברי ר' טרפון בירושלמי שבת פרק טז דף טו עמוד ג: "שאני נמלט לתוך בתיהן של עבודה זרה ואיני נמלט לתוך בתיהן של מינין. שעובדי עבודה זרה אינן מכירין אותו וכופרין בו אבל המינין מכירין אותו וכופרין בו". ובבבלי עבודה זרה יז ע"א, ר' חנינא ור' יונתן מעדיפים, לאחר שיקול קצר, ללכת דרך פתח בית זונות ולא דרך פתח בית עבודה זרה, משום שיצר עבודה זרה כבר נחלש ("ניכיס יצריה") ובדרך של זונות נכפה את יצרנו ("נכפיה ליצרין") ונקבל יותר שכר.

¹⁰ תרגום: לבי ולבך יודעים שאין בעבודה זרה ממש. והרי אנו רואים אנשים הולכים לבית עבודה זרה שבורים ויוצאים משם שלמים (בריאים). מה הטעם (מה ההסבר שלך ר"ע לכך)?

היו מפקידין אצלו שלא בעדים. ובא אדם אחד והפקיד לו בעדים. פעם אחד שכח והפקיד אצלו שלא בעדים. אמרה לו אשתו: בוא ונכפרנו.¹¹ אמר לה: וכי מפני ששוטה זה עשה שלא כהוגן אנו נאבד את אמונתנו? אף כך יסורין, בשעה שמשגרין אותך על האדם, משביעין אותך: שלא תלכו אלא ביום פלוני, ולא תצאו אלא ביום פלוני ובשעה פלונית, ועל ידי פלוני ועל ידי סם פלוני. כיון שהגיע זמן לצאת הלך זה לבית עבודת כוכבים. אמרו יסורין: דין הוא שלא נצא.¹² וחוזרין ואומרים: וכי מפני ששוטה זה עושה שלא כהוגן אנו נאבד שבועתנו?¹³ והיינו דא"ר יוחנן, מאי דכתיב: "וחלים רעים ונאמנים" (דברים כח נט)? רעים - בשליחותן, ונאמנים - בשבועתן.¹⁴

שבת שלום מחלקי המים

¹¹ נכחיש שקבלנו ממנו כסף, שהרי הפעם הפקיד בלי עדים.

¹² שלא יאמרו שיש כח לעבודה זרה.

¹³ באמרה: "בא ליטמא - פותחין לו, בא להיטהר - מסייעין לו". וראה עוד מקבילה לכל הסיפור של זונין דברים רבה (ליברמן) פרשת עקב: "מעשה בר' זינן שהיה בא לאסכנדריא, והיה שם רופא אחד פתוח פתחו כנגד עבודה זרה. והיה שם אדם אחד כשר ועושה מצוות, והוא מיוסר ומקוטע בידיו וברגליו. פעם אחת היה לו עסק עם אדם אחד גדול ממנו, והיה עומד ומחרף ומגדף, ועמד ונכנס לבית עבודה זרה, מיד יצא משם בריא מהלך ברגליו. אותו הרופא ראה אותו היאך נכנס לבית עבודה זרה מקוטע ידיו ורגליו והיאך יצא משם בריא, והיה תמה. הלך אותו הרופא אצל ר' זינן, א"ל: ראיתי אדם אחד מיוסר ומקוטע בידיו וברגליו, ומשנכנס לבית עבודה זרה ועבד עבודה זרה יצא משם בריא. אמר ליה ר' זינן: אומר לך למה"ד, לאדם שהיה כשר וצנוע, והיו הכל מפקידין אצלו פקדונות. וכשהיו מפקידין אצלו היו שואלין אותו ואומרים לו: מה שמך? שאם אבוא ליטול פקדוני אהא יודע מה שמך. פעם אחת בא אדם והפקיד אצלו פקדונו. שאל לו ואמר ליה: מה שמך? אמר ליה: שמי יוסי. הלך לו. לאחר זמן בא ליטול פקדונו ושכח שמו של אותו האיש וא"ל שמעון. אותו בעל הפקדון הבין וידע ששכח שמו. אמר: ובשביל ששכח שמי איני נותן לו פקדונו? נטלו וטרפו על פניו. אמר: הא טריף לך פקדונך". המפקיד (האדם שעושה מצוות) שכח את שמו של הנאמן (הקב"ה השומר על המצוות). ושם גם ממשיך העניין ומתגלגל לנושא שכר ועונש שנותנים לרשעים שכר מצוות ומעשים טובים שעשו בעולם הזה. אך מה שחשוב לענייננו הוא שיטת רבי יוסי הגלילי, נכון יותר שיטת רבי עקיבא: האם ר' עקיבא חוזר כאן מדבריו בספרי דברים פד לעיל ומחזק את דברי רבי יוסי הגלילי עמיתו? שיש ממש בעבודה זרה ויש לה כוח? נראה שלא דווקא. לא בכדי הבאנו מדרש זה אחרי המדרש בשמות רבה ולא בסמוך לספרי לעיל. לפענ"ד, מדרש זה, הגם ש"מודה" בכח של עבודה זרה, שייך לתקופה המאוחרת בה הפגאניות הייתה כבר בירידה, או לפחות חכמים כבר לא חששו ממנה והיו מוכנים להתמודד עם סתירות ואתגרים שהיא מציבה לאמונה היהודית המונותאיסטית. האם רבי עקיבא זונין (זינון, Zenon?) היו מודעים לחוקי ההסתברות ולתורת הסיכויים?

¹⁴ האם הם הכירו את אפקט פלאסיבו [Placebo](#)? אולי הם לא נסחו זאת בכלים מדעיים מדויקים, אבל סביר מאד שהם היו מודעים לכך שכל דבר יכול לקרות בדרך זו או אחרת, במצב זה או אחר וזהו "מנהגו של עולם" בלשונם. ומה שעוד ברור הוא שהם בחרו שלא להתווכח על מקרים כאלה ולא להתעמת עם מופתים (עם או בלי מרכאות), כאלה או אחרים (להוציא הסיפור הזה עצמו שממנו ניתן ללמוד על גישה זו). במקום זאת, הם בחרו לבסס את האמונה על אדנים אחרים לגמרי: מעמד הר סיני, מסורת הדורות, מקרא, משנה, תלמוד, ותמיד גם מדרש טוב משיב נפש.

מים אחרונים: סיום זה של הגמרא הנ"ל בדברי ר' יוחנן אומר דרשני. רש"י מפרש שם: "חלים רעים בשליחותן - שמייסרים את הגוף". ואני נוסף שאפשר שגם מייסרים את הנפש המאמינה. הפסוק עצמו הוא חלק מהתוכחה של ספר דברים פרשת כי תבא: "והפלא ה' את מפתך ואת מפות זרעך מפות גדלות ונאמנות וְחִלְמִים רְעִים וְנֶאֱמָנִים". אולי אחת המכות שעם ישראל מקבל כשהוא סוטה מדרך הישר היא תופעות כגון אלה שר' עקיבא זונין ורבא בר יצחק מצביעים עליהם: אנשים פונים לעבודה זרה וגם מתרפאים ממנה. הקב"ה ברא עולם ונתן תורה שבהם אין עבודה זרה יכולה ל"השתלט" על גרמי הטבע, אבל מאידך גם אין הטבע "משתלט" עליה. הקב"ה לא מונע עבודה זרה, לא במישרין ולא בעקיפין. הכל תלוי באדם. להוותנו, נראה שעבודה זרה של אמונה ב"נסים ומופתים" מחד גיסא וב"טכנולוגיה ופיתוח" מאידך גיסא לשנות סדרי בראשית ולפגום בטבע, לא תשה בימינו כלל ואדרבא הן הולכות ומתחזקות מיום ליום ...